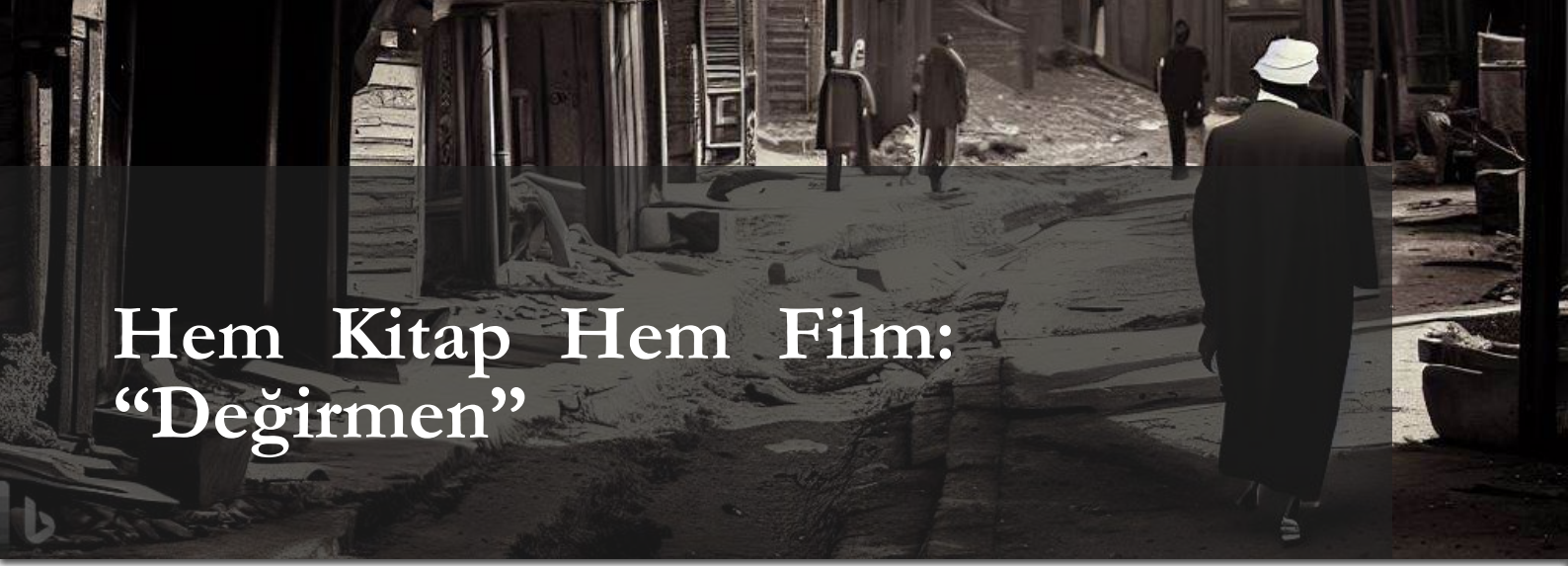

Hem Kitap Hem Film: “Değirmen”

Bülent Kılıç

Reşat Nuri Güntekin tarafından kaleme alınan ve 1944 yılında yayınlanan “Değirmen” romanı, 1986 yılında senaryosunu Barış Pirhasan’ın yazdığı, yönetmenliğini Atıf Yılmaz’ın yaptığı ve baş rolünde Şener Şen’in oynadığı bir filmle beyaz perdeye aktarıldı. Roman “Sarıpınar 1914” adıyla da 1968 yılında Turgut Özakman tarafından tiyatroya uyarlanmış ve Ankara Sanat Tiyatrosu tarafından sahneye konulmuştur.

Reşat Nuri Güntekin Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarındaki siyasal ve toplumsal değişimi yakından görmüş, cumhuriyetin ilanını yaşamış bir Osmanlı aydını ve Cumhuriyet öğretmenidir. Babasının askeri doktorluğu, lise öğretmenliği ve Milli Eğitim Müfettişliği gibi görevleri nedeniyle Anadoluyu gezmiş ve Anadolu halkının sorunlarını

yakından tanımıştır. Aynı zamanda gazetecilik, milletvekilliği ve Paris Kültür Ateşeliği gibi görevleri de üstlenmiş olan önemli bir entelektüel ve edebiyatçıdır.

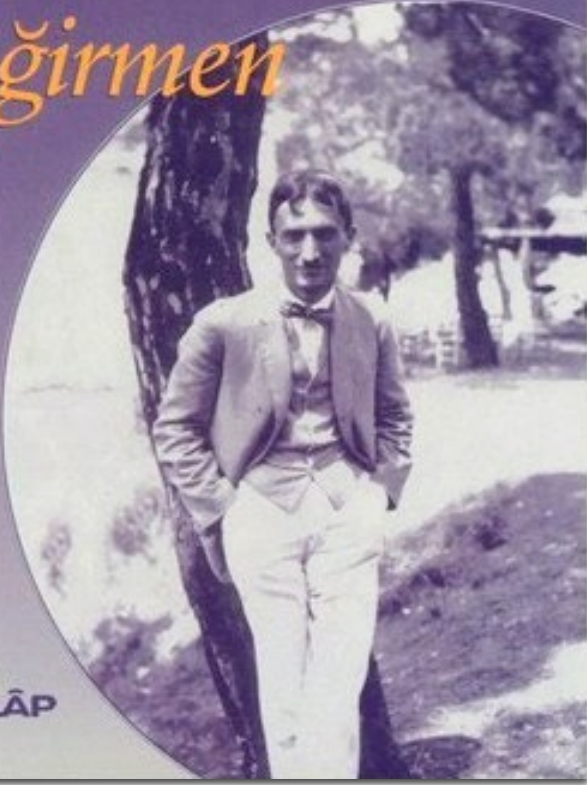
Değirmen romanında İstanbul’a uzak bir Anadolu kasabası olan Sarıpınar’da meydana geldiği haber alınan büyük bir deprem haberi üzerinden meydana gelen olaylarla Osmanlı İmparatorluğunun merkezi ve aşırı otoriter yönetimi, siyasi yapısı, iletişim yöntemleri, taşra bürokratlarının düşünce yapısı, halkın yoksulluğu, gazetelerin durumu, göçmenlik ve toplumsal cinsiyet sorunları gibi durumlar ön plana çıkarılarak okurların dikkatine sunulmaktadır.

Sarıpınar Kaymakamı Halil Hilmi Bey aslında sakin ve mazbut bir Osmanlı bürokrati ve taşra

REŞAT NURİ GÜNTEKİN

B Ü T Ü N E S E R L E R İ 7

Değirmen

İNKILÂP

yöneticisidir. Ancak Sarıpınar'ın zengin eşrafından Ömer Beyin ısrarı ile ve ilk kez katıldığı bir bağevi davetinde kasabanın tüm ileri gelen bürokratlarıyla (belediye başkanı, karakol komutanı, doktor, mal müdürü vb) birlikte eğlenir. Gecenin ilerleyen saatlerinde Bulgar kızı Nadya (Kızanlıklılı Naciye) konukların önünde dans etmeye ve soyunmaya başlar. Naciye'nin göbek dansına konukların sarhoşluğu ve baş dönmeleri de eklenince, kalabalıkta bir kargaşa meydana gelir ve bağevinin ahşap ikinci katı bu hareketli kalabalığın yüküne dayanamayarak sallanmaya başlar. Romanda bu an şöyle tasvir edilmektedir:

“Mal Müdürü Cevdet Efendi birdenbire ayağa kalkarak: Zelzele oluyor arkadaşlar dedi. Eğlentinin en kızıştığı zamandı. Sırmalı cepkeninden sonra tül bluzunu da çıkarmaya razı olan Bulgar kızı ayakta, çıplak omuzlarıyla ev sahibi Ömer Beyin göğsüne dayanmış, onun elinden boşaf kaşığı ile konyak içiyor, parmaklarında düzelttiği zilleri titreterek oynamaya hazırlanıyordu. Çalgı tekrar başlamak üzereydi. Fakat zelzele bu sefer artık hiçbir şüpheye meydan bırakmayacak bir şiddetle evi bir kere daha zorladı”.

Kalabalık deprem olduğunu düşünerek telaşla kaçmaya çalışınca kaymakam Halil Hilmi Bey, kalabalığın arasında, merdivenlerden düşerek kafasını ve dizini çarpar ve bayılır. Bu hengamede yaralanan ve bayılan kişileri gören Belediye Başkatibi Rifat (aynı zamanda muhalif olduğu için İttihatçılar tarafından İstanbul'dan Sarıpınar'a sürgüne gönderilen bir gazetecidir) gazetecilik refleksi ile aynı gece İstanbul'daki gazetelere telgraf çekerek Sarıpınar'da büyük bir deprem olduğunu ve başta kaymakam olmak üzere çok sayıda yaralı olduğunu bildirir. Geçirdiği travma ve sarhoşluğun da etkisiyle sabaha kadar ayılamayan kaymakam, öğleye doğru kendine geldiğinde kendini her tarafı sarılı bir şekilde hasta yatağında bulur. Ancak bu sırada olanlar olmuş, İstanbul gazetelerinde Sarıpınar'daki büyük deprem yayınlanmıştır.

İstanbul gazetelerinde çıkan bu abartılı haberdan sonra durum kontrolden çıkar ve kaymakamın tüm çabalarına karşın Sarıpınar'a İstanbul'dan aynı gün bir yardım konvoyu gönderilir ve ertesi gün kasabaya kalabalık bir yardım ekibi gelir. Sarıpınar kasabası gerçekten yoksul ve virane bir kasabadır fakat bunun meydana geldiği düşünülen depremle bir ilgisi yoktur. Olay sadece bağevinde meydana gelmiş ve sadece oradaki kişiler yaralanmıştır. Gerçi Kaymakamlık binasının çatısı da çökmüştür

ancak bu çatı zaten uzun zamandır bu şekildedir ve bina yıkıldı yıkılacak durumdadır. İlkokul ve diğer kamu binalarının da duvarları çatlak, damları delik deşiktir. Halkın oturduğu evler tamamen virane haldedir. Dolayısıyla gelen ekip kamu binalarının ve halkın durumunu görünce önce bunun büyük bir depremle oluştuğunu düşünmekte fakat kısa zaman sonra gerçek durumu anlamaktadır. Ancak herkesin bu durumdan bir menfaati vardır. Gelen yardımlar uygun olmayan şekilde bölüşülmekte, yardım ekipleri harcırah almakta, Sarıpınar'da ağırlandı ve dinlenmektedir.

Yardım geldiğini duyan yoksul halk kaymakamlık önünde toplanıp, yardım için dilekçe vermeye başlar. Deprem olduğu gece rivayete göre sallanarak düşen ve ölen ihtiyar bir gangren hastası için ve depremden 3 saat önce ölen kasabın annesi için cenaze masrafları, deprem sırasında çocuk düşürdüğünü iddia eden kadın için de yardım parası verilir (oysa mahalle ebesi tarafından istenmeyen gebeliği zorla düşürtmüştür). Kasabanın idealist mühendisi Deli Kazım yardımların bir fırsat olduğunu ve fakir halka dağıtılmasını, kamu binalarının da gelen parayla tamir edilmesini savunur. Hatta halka yönelik yaptığı konuşmasıyla hafif bir halk hareketlenmesine de yol açar. Bu durum doğal olarak kaymakamı çok tedirgin eder.

Diğer yandan softalar ve dindar halk kesimi de depremin aslında bağevindeki eğlenceden ve çıplak kadın oynatmaktan dolayı meydana geldiğini ileri sürmektedir. Modernliği temsil eden mühendis Kazım Efendi ise durumu şöyle tanımlar:

“Medreseleri yıkmadıkça, softaların sarığını hayvanların boynuna yular yapmadıkça bu memleket kurtulmaz. En ufak bir zelzele oldu ya... Dinleyin siz şimdi rivayetleri.. efendim ne olacak? Ahlak bozuldu, kadınlar açıldı, mekteplerde ilahi yerine marş okutuluyor... Allah bu zelzele afetiyle şehri cezalandırıyor. İyi ama bu nasıl adalet? Ortada suçlular varsa Allah onları cezalandırsın... Bütün şehirden ne ister?”.

Bu keskin sözler Osmanlının son dönemindeki modernlik ve din çatışmasını da sembolize etmektedir.

Kaymakam Halil Hilmi Bey olayı kapatmaya çalışırken bu sefer Sancak Yöneticisi Mutasarrıf Hamit Bey depremi incelemek üzere gönderilir. Mutasarrıf tam kaymakamı yalan haberler ve mübalağa yüzünden görevden almak üzereyken bu sefer Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Valiyi kasabaya gönderir.

“Vali vaziyeti bir, nihayet iki günde düzeltip merkeze döneceğini umuyordu. Evet vaziyet hakikaten dediği gibiydi. Kaymakam berbat etmiş, mutasarrıf tiy dikmişti. Zaten böyle Hacivat çelebi kalıklı eski devir döküntülerinden başka ne beklenebilirdi”.

Ancak vali henüz olayı sonlandıramadan, olayın Avrupa gazetelerinde de haber olması ve büyük elçiliklerin Osmanlıya yardım göndermesi üzerine bu sefer yardımda bulunan yabancı ülkelerin gazetecileri de bölgeye gelmek için yola çıkar. Bunun üzerine padişah mecburen bu yabancı heyetin başına şehzade Şemsettin Efendiyi görevlendirir. Vali kasabadayken ertesi gün şehzadenin geleceği haberini veren telgrafı alınca bu sahtekarlık ortaya çıkmasın diye mecburen kaymakam ve mühendisle birlikte bir plan yapar. Bu plana göre heyetin geçeceği yol üzerindeki zaten yıkık dökük olan tüm binalar, kazma kürekle ve halkın yardımıyla iyice yıkılır, ahaliye yaralı gibi pansumanlar yapılır, açık alanlara çadırlar kurulur ve bir deprem bölgesi imajı yaratılır. Ertesi gün gelen heyet bu durumdan çok etkilenir.

“O güne kadar Beykoz’dan uzak yola gitmemiş ve Ortaköy ile Çengelköy’den başka köy görmemiş olan Şehzade Şemsettin efendi, Sarıpınar’ı daha uzaktan görünce karşısında oturan valiye “Hakikaten harabe haline gelmiş biçare şehir, vah vah..., vah vah...” dedi. Biraz sonra yol kenarında halkı gördüğü zaman “Ne sefalet yarabbi, ne sefalet” diye içini çekti, “Zelzele ne hale sokmuş zavallıları. Sıra çay karşısındaki muhacir mahallesine gelince, hiçbir sahne rejisörünün tertip edemeyeceği bu haraplık ve sefalet manzarası karşısında Şehzade Şemsettin Efendinin gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Ecnebi gazeteciler kapısı, çerçevesi, damı yıkılarak dört duvardan ibaret evlerin, sokaklardaki halkın, çocukların fotoğraflarını çekiyordu”.

Şehzade Şemsettin Efendi hakikaten gördüklerinden çok etkilenir ve yıkık kaymakamlık binasında hem de depremde yaralanmasına rağmen büyük bir gayretle çalışmaya devam eden kaymakam Halil Hilmi Beye büyük bir Osmanlı nişanı takılmasına karar verir. Şehzade Şemsettin Efendi, Kaymakam Halil Hilmi Beye: *“Bunca asırdır Ali Osman’ın yüzünü ağartan sizin gibi gayretli ve dirayetli memurlar olmuştur, var olun”* diyerek taltif eder ve heyet aynı gün İstanbul’a geri döner.

Değirmen romanında Reşat Nuri Güntekin Osmanlı İmparatorluğunun merkezi yönetiminin halktan kopuk halini komedi tarzında ele almıştır. İktidar aşırı otoriter, patriyarkal ve hiyerarşik bir tarzda örgütlenmiştir. Merkez ile taşra ilişkisi çok zayıftır. İstanbul'da yaşayanların Anadolu halkının yoksulluk ve cahillik durumuyla ilgili en ufak bir fikri yoktur. İstanbul'dan gelenlerin Sarıpınar'ı gördüğünde gerçekten deprem olduğunu zannetmeleri bunun en tipik göstergesidir. Halk gerçekten yıkık dökük evlerde yaşamakta ve yoksulluk içindedir. Sokaklar pislik içinde, çukurlarla dolu, kara sinek, sivri sinek bol ve sıtma yaygın bir hastalıktır.

İktidarın her olumsuz durumda ilk aklına gelen ise gazete haberlerini sansürlemektir. Bu anlamda gazeteciler hem gerekli hem de gereksiz varlıklardır. Elde ettikleri haberleri abartarak verme huyları Değirmen romanındaki yanlış anlamaların temelini oluşturmuştur. Halk içinde ise okur yazarlık oranı çok düşüktür. Bu nedenle halkın esas haber kaynağı kahvehane, pazar, han, bedesten gibi mekanlardır. Nitekim Abdülhamid döneminde kahvehanelerde özel jurnalciler görevlendirilmiştir. Zamanın en önemli devlet iletişim aracı ise şifreli telgraflardır.

Taşradaki bürokratların tamamı yerlerini koruma derdindedir. O nedenle genellikle sorunları yukarıya aksettirmemeye çalışmaktadırlar. Altlarında çalışan diğer devlet görevlileri ise üstlerine her zaman saygılı görünmekle birlikte arkalarından iş çevirmekte ve dedikodu yapmaktan çekinmemektedir.

Değirmen romanında R.N. Güntekin göçmenlik sorunlarına da değinmektedir. Balkan Savaşından sonra Sarıpınar'a yerleştirilen Balkan muhacirleri aslında çok kötü koşullar altında yaşamaktadır. Çayın karşı yakasındaki Gaziler ve Çaybaşı mahallelerinde yaşamakta olan bu göçmenler Halil Hilmi beyin deyiimiyle *"bereket versin çayın bu tarafına geçmeyip, bir yandan doğup, bir yandan ölere, kendi yağları ile kavrulup gitmektedir"*. Kaymakam Halil Hilmi Efendi devlet politikasını şöyle açıklamaktadır:

“..Makedonya ve Trakya'dan güç bela canını kurtarmış bir alay yurt garibini buraya gönderdiler. Bu kadar insanı nereye yerleştireceğiz? Ne ile besleyeceğiz? Bunları düşünmek yok. Para istersin ‘İnşallah, Maşallah’ diye atlatırlar, memur istersin aldırmaçlar. İki defa tenkid edersin: cevap yok. ‘Akıl mı öğretiyorsun adama’ tarzında bir başlama yemeğe niyetin varsa üçüncü bir yazı yazarsın, ya da sesini kesersin. Muhacirler de biraz bağırıp çağırdıktan sonra bakarlar ki aldırın yok, onlar da seslerini keserler çaresiz. Muhacirler meselesi düne kadar bu vaziyetteydi. Derken belediyede muhtaçlara para dağıtılıyormuş diye bir lakırdı çıkınca hepsi ayaklandılar. Bu halde insanlara nasıl anlattırın, ‘sizi sarsan zelzele başka nevi zelzeledir’ diye...”

Kasabanın zengini Ömer Beyin hiçbir resmi görevi olmadığı halde kasabada kaymakamdan sonra ikinci sırada gelmesi, her gelen devlet görevlisini bağevinde ağırlaması, Kızancıklı Naciye ile eğlence geceleri düzenlemesi aslında yöneticilerin de iki yüzlülüğünü göstermektedir. Bir yandan devlet görevliliği ve kamu çıkarları diğer yanda rüşvet, iltimas; bir yanda ahlak ve din tellallığı diğer yanda eğlence gecelerinde kadın sömürüsü söz konusudur.

Bulgar Nadya üzerinden ise R.N. Güntekin Osmanlının kadına bakışını ve toplumsal cinsiyeti tanımlamaktadır. Kadın ne de olsa eğlenceliktir ve müslüman olmaması kafi görülmektedir. Aslında kadının ismi Naciye’dir ancak toplum onu müslüman olarak görmek istememekte, kendilerince müslüman bir kadın için ahlaksız sayılacak davranışları, gayrı-müslim tanımıyla ortadan kaldırmaktadır. Kasabanın diğer kadınlarının ise tamamı eğitimsizdir, çalışmamaktadır ve tamamen evlerine kapalıdırlar. Yapabilecekleri tek şey çocuk doğurmak, yemek yapmak, ev ve tarla işlerinde çalışmak ve kocaları üzerinde baskı kurarak Bulgar Nadya’yı kasabadan sürdürmek olarak görülmektedir. Kadınlar sürekli olarak eşleri tarafından küçümsenmektedir.

Değirmen romanı ile Reşat Nuri Güntekin, değirmene sürekli akan su ve değirmende öğütülen buğday üzerinden aslında bir Osmanlı metaforu yaratmıştır. Su devlete akan kaynaklardır, halk ise değirmen taşıyla ezilen buğday taneleridir. Devlet ise o kadar güçlüdür ki halkı değirmendeki bir buğday gibi ezmekte,

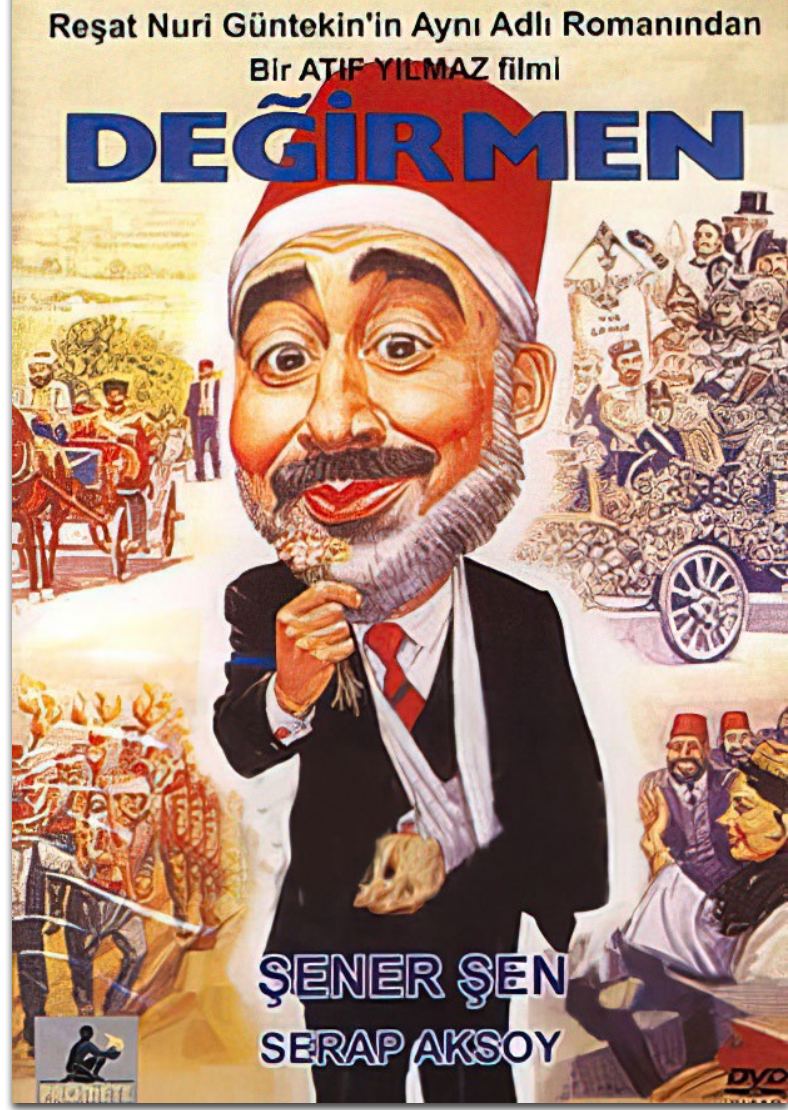
üst tarafa sorun yaratan, şikayet bildiren kamu yöneticilerini de hemen görevden alıp sürgüne gönderebilmektedir. Romanın pek çok yerinde Sarıpınar'da ve diğer illerde sürgünde yaşayan bürokratlardan bahsedilmektedir. En çarpıcı sonuç ise gelen tüm yardımlara en son hükümetin bir seferberlik ilan ederek el koymasındır. Sarıpınar gene yoksul ve virane olarak kalmıştır.

Değirmen filminde Şener Şen kaymakam Halil Hilmi rolüyle gerçek bir oyunculuk örneği vermektedir. Vali rolüyle Cihat Tamer, deli mühendis Kazım rolüyle Tarık Pabuçcuoğlu ve kaymakamın emir eri Hurşit rolüyle Ali Erkazan da muhteşem bir oyunculuk sergilemektedir. Romandan hemen hemen birebir ve çok başarılı bir uyarlama ile çekilen film başarılı bir sinemaya aktarım örneği olmuştur.

Değirmen filmi 6 Şubat tarihinde yaşadığımız büyük depremler nedeniyle devletin rolünü, yardım faaliyetlerini, medyanın durumunu, din-bilim çatışmasını, yoksulluk ve bulaşıcı hastalıkları yeniden tartışmamıza ve devletin yüz yılı aşkın

Kaynak

Cengiz Ö. Değirmen Kitabı Üzerinden Osmanlıda Bilgi Ağlarına Yönelik Bir İnceleme. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 1920, 37(1):70-82.

bir süre önceki durumunu günümüz ışığı altında tekrar değerlendirmemizi sağlamaktadır. Bu klasik eserin okunması ve filminin seyredilmesi bu üzüntülü günlerimizde bir parça gülümsememizi de sağlayacaktır. Deprem gündeminde bir parça nefes almak isteyen tüm okurlara Değirmen'i seyretmelerini ve 140 sayfalık kitabını okumalarını öneririm.